

הייכל נתבטא זרם רעיוני בהנהגה המצרית

ש' שגב

בכל תקופת המשטר הנאצרי במצרים, היה מעמדו של עורך „אל-אהראם“, מחמד חסנין הייכל, שנוי במחלוקת. שרי ממשלה, חברי פרלמנט, חוקרים ועיתונאים נחלקו תדיר בהשקפותיהם ביחס למשקל שיש לייחס לדבריו של מי שתואר כל השנים כ„ידידו ושופרו האישי של גמאל עבד אנ-נאצר“. ויכוח זה חשוב היה, בעיקר, בעיניהם של החוקרים ואנשי המדע. אלה תמחו לדעת, עד כמה יכולים הם להתבסס על מאמרי הייכל כעל „מקור אמין“ ועד כמה האמינציה האפורה של נאצר אכן שיקפה את דיעותיו של הנשיא המצרי.

דומה כי מינויו של הייכל לשר ההדרכה הלאומית בממשלת מצרים, ב־26 באפריל 1970, סיים את הוויכוח בשאלה זו. מינויו היה בבחינת חריג, והלם את מעמדו יוצא־הדופן של החשוב בעיתונאים הערבים בתקופת המשטר הנאצרי. שכן, נוסף על תפקידו המיניסטרילי, שמר הייכל גם על מעמדו כעורך „אל-אהראם“ ופעם בפעם פירסם את טורו השבועי, „בֶּצְרָאחָה“ („בגילוי לב“), שהופיע בעת ובעונה אחת גם בלבנון ובעיראק. מבחינה זו יצר הייכל אפילו תקדים בעולם העיתונות, משום שעד כה לא היה מקרה בו שימש מיניסטר בעת ובעונה אחת גם עיתונאי.

חוקר אשר ינסה להתחקות אחר פעלו של הייכל—יגלה אף תופעות חריגות נוספות. עוד לפני כניסתו לממשלה מילא הייכל שליחויות דיפלומטיות רשמיות, נלווה לנאצר בכל מסעותיו לחו"ל (כולל למוס־קבה), השתתף בוועידות בין־לאומיות כחבר המשלחת המצרית הרשמית, ובתור שכזה נסע תמיד בדרכון דיפלומטי וזכה בגישה חופשית למיסמכים חסויים.

אין ספק כי קובץ מאמריו של הייכל הוא בבחינת השתקפות נאמנה של תולדות מצרים בתקופת המשטר הנאצרי. מחברים עברים הביאו את דבריו בהרחבה הן באשר לסכסוך הישראלי-ערבי והן באשר ליחסים הבינערכיים. לעומת זאת אין למצוא בספרותנו חומר מגובש הדן בהשקפותיו הפוליטיות והחברתיות של הייכל. חלק מחלל זה מבקש איפוא, מאמר זה למלא.

1. בהקשר זה יצוינו כל הספרים שדנו ב„מלחמת ששת הימים“, ובעיקר ארבעת הספרים הבאים:

• שמשון יצחקי, *בעיני הערבים*; „מערכות“, ת"א (1969) • שמואל שגב, *סדין אדום*, „טברסקי“, ת"א (1967)
• דוד קמחי ודן בבלי, *סופת האש*, „עם הספר“, ת"א (1968) • שמואל שגב, *מלחמה ושלום במזרח התיכון*, „טברסקי“, ת"א (1968)

מי הוא הייכל?

מחמד חסנין הייכל נולד בקהיר בשנת 1924, לאב עורך-דין ועיתונאי ליברלי, שהפך ללאומני-מוסלמי, ומכלל 46 שנות חייו עוסק הוא בעיתונאות מזה 28 שנים. את הקריירה שלו החל בגיל 18, כאשר נתקבל ככתב בשבועון הפוליטי החשוב „רח אל-יוסף“. כעבור שלוש שנים, בשנת 1945, עבר ל„אח-באר אל-יום“ ועבד במ-חיצתם של האחים מוצטפא ועלי אמין. היה זה תמרוך חשוב בקריירה של הייכל שהביאו להיכרות קרובה עם נאצר וחבריו. שכן, ככתב צבאי בשבועון „אח-באר“, אשר היה אף הוא בבעלותם של האחים אמין, נלווה העיתונאי הצעיר, במרס 1948, ליחידת המתנדבים המצרית, שפעלה אז בנגב הישראלי וסייעה לכנופיות הערביות במאבק נגד הישוב היהודי בארץ-ישראל. הייכל בן ה-24 יצא אז גם לרבת-עמון, נפגש עם המלך עבדאללה, סייר בערי ה-גדה המערבית, ונועד עם המנהיגות הפ-לשתינאית. בשובו לקהיר פירסם את ה-סידרה „אש בארץ הקודש“, בה הזהיר מפני זלזול בכושרו של הישוב היהודי, וטען כי אם אמנם מתכוונת מצרים לצאת למלחמה עם סיום הפינוי הבריטי, חובה עליה לחזק במהירות את צבאה. „ארגון ההגנה“ איננו קומץ של פושעים ואף לא כנופיה של בלתי-סדירים. זהו ארגון צבאי יעיל ומסודר מאוד. הצבא המצרי לא ייתקל בפלשתניה בטיפוס של היהודי הנודד, המוכר מספרי הקריקטורות אלא יעמוד מול לוחמים מעולים, היודעים לשם מה שופכים הם את דמם“, כתב אז.²

מאמריו של הייכל עוררו שימת-לב מרובה בפיקוד המצרי, וחברי התא החשאי של „הקצינים החופשיים“, בראשותו של גמאל עבד-אנ-נאצר, קיימו דיונים אחדים על תוכנם. לימים התוודע נאצר אל הייכל בביתו של הגנרל מחמד נגיב, ומשפרצה ההפיכה, ששמה קץ למשטר המלוכני, טרח נאצר לבקש את נגיב להביא עמו את הייכל למטה מועצת-ההפיכה. היכרות זו התפתחה חיש מהר לידידות אישית

עמוקה, שלא פסקה עד יום מותו של נאצר. היכרות זו עתידה היתה להשתלם להייכל מאוד: שבועות מספר לאחר ההפיכה, בשלהי 1952, נתמנה הייכל לעורכו הראשי של „אח-באר“. ההפיכה המצרית היתה לדידו של מחמד חסנין הייכל לא רק מאורע פוליטי ממדרגה ראשונה, אלא גם ציון דרך. הייכל חש כי נקרה לפניו אירוע שעמו יוכל להזדהות ואותו יוכל לבטא. כעבור זמן, בשנת 1955, חוד-שים מספר לאחר חתימת הסכם הפינוי הבריטי, ההתנקשות בחיי נאצר, הדחת נגיב, העברת סמכויות השלטון לידי נאצר, תקופת בנדונג וראשית פעולות הגמול הישראליות, היה המשטר זקוק ל„שופר יומי“ ולא רק לשבועון. הייכל עבר איפוא לראשות היום „אח-באר“ ושימש בו עד מבצע „קדש“ וראשית המ-אבק הבין-ערבי בשאלת „דוקטרינת אייזנ-האור“. היתה זו התקופה בה „נשרה“ סע-דיה מן הברית עם מצרים והחלה מתקרבת לירדן, תקופת המשברים הפנימיים ברבת-עמון והלחצים החיצוניים על סוריה. הייכל נתן אז לכל המאורעות הללו ביטוי מזהיר בעיתונו.

באוגוסט 1957 נתמלאו, לכאורה, כל מ-ש-אלות-לבו של מחמד חסנין הייכל. משפחת תקלא, בעלת „אל-אהראם“ — היום „ה-מצרי הליברלי“, הרציני, העשיר והוותיק ביותר במצרים (נוסד ב-1875) — עמדה לפני החרמת רכושה. בחוש נכון מינתה את הייכל לעורך הראשי של העיתון, ותחת הנהלתו השתנה „אל-אהראם“ מן הקצה אל הקצה. כאשר קיבל הייכל את העיתון לידיו היתה תפוצתו כ-70 אלף עותקים ליום; ב-1967 גדלה התפוצה עד ל-300 אלף עותק, ואילו ב-1970 עלתה על 400 אלף עותק ליום.³ גם לפני מינויו של הייכל לתפקידו האחראי היה „אל-אהראם“ החשוב בעיתוני מצרים, ובהנהגתו הפך לחשוב שבעיתוני העולם הערבי כולו, ול-עיתון הערבי המצוטט ביותר בעולם. הגי-דול המהיר בתפוצת העיתון והמשקל שנו-דע לדברי הייכל עקב מגעו היום-יומי עם נאצר — כל אלה הפכוהו לאחד האנשים רבי-ההשפעה ביותר בתקופת המשטר ה-נאצרי. שום עיתונאי זר לא נתקבל לראיון על-ידי נאצר ללא אישורו של הייכל. גם מבחינה זו יצר הייכל תקדים בכך שעמד מעל שירותי ההסברה הרשמיים, עד אשר נתמנה לתפקיד שר ההדרכה הלאומית.

מעמדו של הייכל בעיתונות המצרית

עד התמנותו כשר ההדרכה הלאומית, ב-26 באפריל 1970, היה הייכל מוגדר כעיתונאי ליברלי, ובהשקפתו החברתיות ניצב ימינה מן המרכז. בניגוד לזרם המארכי-סיסטי בעיתונות המצרית, שהתקבץ סביב הירחון „אל-טליעה“ ושמבטאו המובהק הוא לוטפי אל-ח'ולי, הטיף הייכל לסוציא-ליזם מתון ולליברליות ביחסו של השלטון אל הפרט. מינויו כחבר הממשלה, יחד עם שר הפנים שערואי ג'מעה, ושר המדינה סאמי שרף, אשר כיהן במשך שנים רבות כראש לשכתו של נאצר — התפרש בעי-תונות הלבנוניות הפרו-מצרית כ„חזיון ה-אגף הליברלי במשטר המצרי“.⁴ ואילו בעיתונות הפרו-מערבית התפרש המינוי כנועד לבלום את השתלטותו של השמאל, המונהג על-ידי עלי צברי.⁵

אף על פי כן הותקף הייכל על-ידי הימין והשמאל כאחד, וסדרת מאמריו על גורמי התבוסה במלחמת ששת הימים העלתה עליו את קצפם של הצבא ושירותי-הבי-טחון הפנימיים. הגנתו על חוקי הסוציאלי-זציה שהוחקו במצרים לאחר פירוק קע"מ ותמיכתו באמנת האיחוד הסוציאליסטי ה-ערבי ב-1962, זיכוהו בכינוי „חילוני“ מפי חוגי הימין ואנשי הדת. ואילו בעת מהר-מות הסטודנטים והפועלים ב-22 בפברואר 1968, פרצו סטודנטים למערכת „אל-אה-ראם“ כשבידיהם כרזות בהן נקרא הייכל להבטיח בעיתונו את חופש הדיבור, ול-העניק חירות-כתובה גם לאנשי השמאל.⁶ מאז התפרסם מאמריו הראשון „בצראחה“ (בגילוי לב), בינואר 1959, חרגה השפעתו של הייכל הרבה מעבר לתחומי ארצו. הוא לא חש עצמו מעולם כפות למסגרת מסויי-מת, וכתביבתו לא הוגבלה לתחום זה או אחר. כ„קצין יחסי ציבור“ של המשטר דן בכל נושא — בהתאם לחשיבותו באותו שבו. לעתים, כמו בסדרת התקפותיו על המלך פייצל ביוני 1966, בישר הייכל את המדיניות, ונאצר נתן לה אחר-כך את ה-אישור הפומבי. אולם לרוב — כמו במא-מריז על סיום הפסקת האש בחזית תעלת סואץ והתחלת מלחמת ההתשה, במרס 1969 — נועדו מאמריו לשוות „עומק אי-דיאלוגי“ לנאומיו של נאצר. במקרים כאלה התוה נשיא מצרים את המדיניות, והייכל פירש וביאר אותה.

מעמדו המיוחד התבטא באופנים נוספים:

2. רוברט סנט-ג'ון — הכופ, „מערכות“, תל-אביב (1962).
3. אל-נהאר, לבנון 27.4.1970.
4. אל-חואדא, לבנון, 1.5.70.
5. אל-ג'דיד, לבנון, 1.5.70.
6. רדיו ביירות, 23.2.68.

הייכל בישיבת הממשלה, אל-מצור, מצרים, 9.10.70 (ע"מ)

נאצר. (מימין למעלה): עם שארל חלו, עם עבד אל-עלם עארף, עם המלך חסיין, עם הווארי בומדיין, עם נור א-דין אל אתאסי. (ע"מ).

למעמדם של עיתונאים ערביים אחרים.⁷ מה הוא סוד הצלחתו של הייכל? האם טמון הוא רק בקרבתו האישית לנאצר? או שמא בכושר כתיבתו, או ביכולתו להשיג תמיד מידע בלעדי? נראה כי הצלחתו היא פרי שילובם של כל הגורמים הללו. בניגוד לעורכי עיתונים אחרים, ניהון הייכל לא רק בכושר כתיבה גדיר, אלא אף ביכולת מנהלית טובה. על אף נחשלותה של מצרים, השכיל להחזיר לעיתונו שיתות-עבודה משוכללות, וריכוז סביבו צוות של בעלי מקצוע, פובליציסטים ומרצים באוניברסיטאות. אולם, ברור כי הייכל איננו העיתונאי המוכשר היחיד במצרים, ומינויו — תחילה לעורך עיתון ואחר-כך

7. אל-נהאר, לבנון, 26.1.70.

לבסוף, כאשר פירסם העיתון הכוייתי „אל-ראי אל-עאם" מאמר התקפה על הייכל, בשל השקפותיו על פעילות המחבלים הערבים — סגרה ממשלת כויית את העיתון ל-10 ימים, תופעה שאינה שכיחה, המבליטה את ההבדל בין מעמדו של הייכל

ראשי ממשלות ומדינאים זרים היו מזמינים אותו לפגישות, כדי לסלול לעצמם את הדרך אל נאצר; שגרירים חדשים היו מבקרים אצלו, עוד בטרם ביקרו אצל חברי הממשלה המצרית. הוא שימש כשליח רשמי של נאצר, מדי פעם, כאשר רצה השליט המצרי לעמוד על מצב הדברים בארץ ערבית כלשהי.

לשר ההסברה — לא בא לו בשל סגולותיו המקצועיות. מעלתו העיקרית היתה, כמור בן, ידידותו האישית העמוקה עם נאצר. היכרות זו עשאתהו לאחד ממקורות-המידע החשובים ביותר בקהיר, ושום היסטוריון אשר ירצה לסכם את פעלו ותקופתו של נאצר לא יוכל לפסוח על מאמריו השבועיים של הייכל. עד כמה היה הייכל קרוב לנאצר ניתן ללמוד מן העובדה, שכאשר החליט נאצר להתפטר, ב-9 ביוני 1967, היו הייכל, המרשל עבד אל-חכים עאמר וסאמי שרף — שלושת האישים היחידים שידעו על כך⁸.

עם זאת דומה כי כוחו של הייכל גם ביכולתו לתת ביטוי לגאווה הלאומית-מצרית, שעלתה וגאתה בימי שלטונו של נאצר. לצורך זה נהג להסתייע בדבריהם של מנהיגים ערבים שונים, כדי להאדיר את יוקרת מצרים.

היכולת שגילה הייכל בכל המשימות שהוטלו עליו, הכשירה אותו באורח טבעי לתפקידים בכירים בצמרת. כך, למשל, כאשר הוקם הוועד המרכזי של האיחוד הסוציאליסטי הערבי היה הייכל בין 50 החברים (מתוך כלל של 150) שצורפו לגוף זה על פי מינוי ולא על פי בחירה בסניפים. עוד לפני מלחמת ששת הימים הועלתה האפשרות כי יתמנה לשר, אך הוא סירב, בטענה שתפקידו העיתונאי חשוב יותר. משנכנס לממשלה, כשר ההדרכה הלאומית — מילא לא פעם את תפקידו של שר החוץ. מותו הפתאומי של נאצר הציב סימני-שאלה מרובים סביב עתידו הפוליטי של הייכל. יהי אשר יהי עתיד זה — איש לא יוכל להמעיט מערך התפקיד שמילא עורך „אל-אהראם" במשטר הנאצרי, לא רק בתחום העיתונות, אלא אף בתחום האידיאולוגי והמדיני.

הייכל והמשכילים במצרים

פעמיים בתקופתו של נאצר דחקו מפניהן בעיות הפנים את ענייני החוץ וכפו על המשטר להקדיש מחשבה להעמקת בסיסו האידיאולוגי ולחזקו תדמיתו. היו אלה תקופות-שפל בתולדות המשטר, והכיש-לונות במדיניות החוץ הבליטו את המ-בוכה במדיניות הפנים. בראשונה היה הדבר ב-1961 בחודשי קיומה האחרונים של קע"מ; ובשניה — בקיץ 1967, לאחר

התבוסה במלחמת ששת הימים. בשני המקרים גרם הייכל לעזרת המשטר, ובסדרות מאמרים חשף את דמותו הליברלית ואת השקפותיו המתונות בנושאי-פנים שונים. במאמרים אלה נתגלה הייכל כבעל חידושי-לשון, כסניגור מוכשר ל-משטר וכ„משורר המהפכה הנאצרית". עוד בימיה האחרונים של קע"מ, באביב 1961, הבחין המשטר כי הגיע למבוי סתום. תשע שנים לאחר הפיכת יולי וחוקי הריפורמה האגררית — נראה נאצר כדורך במקום. מסע החתרנות בירדן ובארצות ערב האחרות נבלם; הפיכת קאסם לא הביאה את עיראק תחת כנפי קע"מ, כי אם להיפך — החריפה את היחסים בין קהיר לבגדד; היוזמות במ-עגל האפריקני לא הניבו פירות ולא הביאו לבלית הפעילות הישראלית ב-בשת השחורה; היחסים עם מוסקבה נעשו מתוחים, על רקע היחסים עם עיראק; ולעומת זאת נטעה עלייתו של הנשיא קנדי לשלטון בארה"ב תקוות לשיפור היחסים בין קהיר לואשינגטון.

דווקא על רקע כישלונות חיצוניים אלה בלטה ביתר שאת המבוכה הפנימית במצרים. המשכילים, הכוח העיקרי של התחדשות לאומית והתערות רעיונית — תפסו אמנם עמדות במנהל ואיישו את המנגנון הכלכלי, אך עדיין לא היו שלמים עם המשטר. ללא העוצמה האינטלקטואלית הטמונה בהם, שעלתה בכמותה על כל מה שנמצא באותה תקופה בארץ ערבית כלשהי, אי-אפשר היה להגשים את הסיסמה שנזרקה לחלל: הכפלת ההכנסה הלאומית תוך 10 שנים. על מנת לרתום את „עילית הידע" לשירות ולהוציאה מאדישותה — ריכוז הייכל חוג של משכילים ואנשי-מדע, ובתקופה שבין מרס ליולי 1961 קיים סימפוזיון חשוב ביותר על „משבר המשכילים במצרים". בסדרה של שישה מאמרים שבועיים, שהחלו להתפרסם ב-2 ביוני 1961, סיכם הייכל את הסימפוזיון. הוא קבע כי במצרים קיימים, למעשה, שלושה משרים. האחד פרץ כאשר הועלתה הדרישה כי הצבא יחזור לקסרקטיני; השני פרץ כאשר תבעו המשכילים את חידוש החיים הפרלמנטריים והפעילות המפלגתית; והשלישי — כאשר נדרשה הכרעה בין ה„טכנוקרטיות" לבין „נאמני המשטר". הצורך בהכרעה זו גבר ככל שנתגלה כישלונם של הקצינים חסרי-הידע, אשר

נתמנו לנהל את המפעלים הכלכליים המולאמים. הייכל הגיע למסקנה, כי משבר אחרון זה היה החמור ביותר, שכן פיתוח המשק הציבורי הצמיח מעמד חדש — הטכנוקרטיות או „שכבת המנהלים" (סבבת אל-מדירין). המורכבת בעיקרה מקציני-צבא בדימוס. המשכילים המתוסכלים גילו לפתע כי כל העמדות נתפסו בידי קצינים נאמנים אך בלתי-מוכשרים; הם ניצבו עתה נוכח המסקנה המביכה, שאין די בהשכלה ובהכשרה מקצועית לתפיסת משרות בכירות במינהל האזרחי. הכפפת המשק האזרחי למנגנון הצבאי גרמה לשקיעת המשכילים באדישות והיה הכרח להיחלץ ממצב זה. הייכל לא הצביע על פתרונות, כי אם נקט את הכלל הידוע שלפיו ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה. במאמרו הראשון טען, כי „המשכילים, פרט למעטים, נמצאו הרחק משדה המערכה. אחדים, בשל קשריהם המשפחתיים והמעמדיים, חברו עם אויבי העם והמשטר. אחרים, שהודרכו על-ידי יצר הקיום, פרשו לקרן זווית ושקעו באדישות. אך למרבה המזל, מתוך שורות הצבא החלה צומחת מנהיגות חדשה. קשריהם הישירים של קצינים אלה עם ההמונים, הצלחתם בביצוע תפקידיהם ובהגדרת תביעותיהם — הזכירו למשכילים את חוסר-האונים שלהם ואת אי-יכולתם ל-שמש כחלוץ העובר לפני המחנה".

המשבר הפנימי בעקבות פירוק קע"מ

לאחר פירוק האיחוד המצרי-סורי, בספטמבר 1961, העמיק המשבר הפנימי במצרים, והחריפה המתיחות ביחסי קהיר עם המדינות שהכירו במשטר הבדלני בדמשק ועם המדינות הערביות הפרו-מערביות. הזעם על כישלון האיחוד סלל את הדרך לחיסול הבורגנות במצרים, לחקיקת חוקי הסוציאליזציה, ולגיבוש חברה חדשה במסגרת „האיחוד הסוציאליסטי הערבי". לאחר כישלונם של „ארגון השיחרור" ו„האיחוד הלאומי" — היה נאצר מעוניין עתה להרחיב את בסיסו הציבורי של המשטר — על-ידי גיבוש התנועה החדשה. וכך שיקע עצמו המשטר במשך כל שנת 1962 בבעיות פנים, ובהסתערות על מה שכוונה בשם „חוגי הריאקציה".

8. אריק רולו, לה מונד, פריס, 29.12.67.

ג'ומהוריה" כבטאון המפלגה, ואף כאן נוצרה הקבלה עם העיתונים "פראבדה" ו"איזבסטיה" במוסקבה.

הייכל ותנועות השמאל

הסוציאליזם הערבי הוא הדוקטרינה שב-עזרתה ניסתה מצרים לעמוד נוכח המאבק-סיוז בתקופה שלאחר מבצע "קדש", ואשר שימשה בסיס לרפורמות החברתיות והכלכליות של יולי 1961. ואולם, לאחר פירוק קצ"מ היה הסוציאליזם הערבי מעין "קריאת-הקרב" שסביבה התלכדו כל הגורמים האנטי-ריאקציוניים, במסגרת "האיחוד הסוציאליסטי הערבי". קיץ 1961, לא היה איפוא רק תקופת החקיקה הסוציאלית ומשבר הפירוק, אלא גם תקופת העימות האידיאולוגי בין הסוציאליזם הערבי לקומוניזם.

הייכל נטל חלק מרכזי בוויכוח זה. במאמר הנושא את הכותרת "אנו הקומוניזם"⁹, מנה הייכל שבעה הבדלים בין הסוציאליזם של נאצר לקומוניזם הסובייטי.

● הקומוניזם מטיף לדיקטטורה של הפרולטריון, שפירושה דיכוי כל המעמד דות, וחסולם על-ידי מעמד אחד; הסוציאליזם הערבי קורא להמסת ההבדלים בין המעמדות, במסגרת אחדות לאומית שתהפוך בהדרגה לאחדות מעמדית.

● הקומוניזם רואה בכל בעל קניין מנצל שאתת דתו למות. הסוציאליזם הערבי סבור, כי המנצל אינו חייב למות, אלא יש לשלול ממנו את אמצעי הניצול,

שלב זה נתיחד בראיה הכוללת של המאבק החברתי והמעמדי, בלא להגבילו לתחומי מצרים לבדה. לשם כך הפריח הייכל את הסיסמה "אחדות המטרה — לפני אחדות השורה", בהבחינו בין "מצרים המדינה למצרים המהפכה". שתי סיסמאות אלה הנחו את מאבקה של מצרים בזירה הבין-ערבית, עד לכינוסה של ועידת-הפסגה הערבית הראשונה, בינואר 1964 ואז על מנת ליישב את הסתירה בהתנהגותו של נאצר, יצר הייכל חידוש לשוני: "אחדות המעשה". משמעות ה-סיסמאות הראשונות היתה ברורה: מצרים לא היתה מוכנה עוד לשתף פעולה עם משטרים "ריאקציוניים" ופרו-מערביים שדקרו בגבה ובטרם ישתנה אופי משטרם ("המטרה") — לא תהא מוכנה ליצור עמהם "אחדות השורה". ואולם, עד לשינוי זה אין מצרים מוכנה לשבת באפס מעשה, ויהא עליה ליצור קשר עם אותם גורמים בעולם הערבי העשויים לשאת בעול המהפכה. מאחר ש"מצרים המדינה" אינה רשאית לחתור בגלוי תחת יסודותיהם של המשטרים החוקיים בארצות ערב תיצור "מצרים המהפכה" את המגע עם החוגים האופוזיציוניים, מעל לראשן של הממשלות הערביות החוקיות. הייכל יצר "חלוקת עבודה" בין הממשלה ל"איחוד הסוציאליסטי הערבי" כדוגמת ההפרדה שנוצרה בזמנו בין הממשלה הסובייטית לבין המפלגה הקומוניסטית. באותה תקופה החל נוצר גם השוני בין "אל-אהראם" כבטאון הממשלה לבין "אל-

במאבק פנימי זה נשמע קולו של הייכל ברמה. לאחר שנאצר התוה בנאואמו את הקו — באו מאמרי הייכל וחידדוהו. בסדרה גלדיה ואמיצה שנשאה את השם "מה קרה בסוריה?" טען הייכל¹⁰ כי "היינו קרבנות האשליה המסוכנת של-תוכה נקלענו על-ידי עודף אמון בעצמנו ובאחרים. דחינו תמיד את ההתפייסות עם האימפריאליזם — אך חטאנו בהתפייסות עם הריאקציה. החוגים הריאקציוניים כרתו ברית עם האימפריאליזם, על מנת להחזיר לעצמם את המעמד המועדף שממנו נהנו בעבר. וכך, בעוד שהאימפריאליזם שינה את שיטות חדי-רתו — נמנענו אנו מלשנות את שיטות מאבקנו נגדו".

בסדרת מאמרים זו, שפרסומה נמשך ברציפות עד פברואר 1962, פיתח הייכל שלושה רעיונות שהנחו את מדיניותה הפנימית והבין-ערבית של מצרים באותה תקופה. היתה זו ההשקפה כי על מצרים לחתור ל"המסת ההבדלים בין המעמדות", כדי להגשים את הסוציאליזם ללא שפיכות-דם וללא מלחמת-מעמדות. תוך הבלטת השוני בין הקומוניזם ל"סוציאליזם הערבי" — סללו מאמרי הייכל את הדרך למתקפה הגדולה על הבורגנות, להלאמות הרכוש, ולמעצרים של האישים ששרדו מן המשטר הקודם.

רק לאחר שנוקה השטח לחלוטין — ניתן היה לגשת לבניית החברה החדשה, שבמרכזה יעמדו האיכרים, הפועלים, הבורגנות הלאומית, המשכילים ואנשי-הצבא.

ואכן, לאחר שהושגה מטרה זו והבורגנות נושלה ממקורות כוחה, הגיש נאצר, ב-21 במאי 1962, ל-1750 צירי "ועידת הכוחות העממיים", את ה"אמנה" שהייתה בסיס ל"איחוד הסוציאליסטי הערבי" ושחרתה על דגלה את סיסמת "החירות, הסוציאליזם והאחדות".

נאצר (מימין לשמאל): עם ק'דאפי, עם יאסר ערפאת

9. אל-אהראם, מצרים, 16.10.61.

10. אל-אהראם, מצרים, 4.8.61.

ולאחר שלילת קניינו — יוכל להתקבל שוב לחברה.

● הקומוניזם מעדיף להפקיע את הקניין — ואילו הסוציאליזם הערבי מפצה את בעל הקניין על רכושו שהופקע. הקניין הפרטי הוא זכות, ויש לשמור עליו, בתנאי שלא ישמש לניצול.

● עתה באה הגדרת ההבדל בין השניים באשר לתפקידו של האדם בחברה. הייכל טוען כי בקומוניזם המדינה היא בעל-הקניין היחיד, ואילו הפרט הוא מכשיר, המקבל ממנה את צרכיו היסודיים. ואילו בסוציאליזם הערבי — הפרט הוא בסיס החברה, תוצר ההיסטוריה אך גם יוצרה.

● בתקופת סטאלין הוקרבו חייהם של דורות רבים, על מנת להבטיח לאומה הסובייטית עתיד מאושר יותר; אך הסוציאליזם הערבי אינו מכרית את דורות העתיד, כי אם יוצר מזיגה בינם לבין צרכי ההווה.

● הקומוניזם הוא דוגמטי, ואין כל אפשרות לסטות ממנו. כל מנהיג המבקש לשמור לעצמו מרחב תמרון, אף כי הוא נשאר נאמן לעקרונות המארקסיזם — מוקע מייד כ„סוטה“ (רמז ברור לטיטו). אך הסוציאליזם הערבי לא רק שאיננו שולל סטיות, אלא מטיל להעשיר את הניסיון הסוציאליסטי על-ידי הניסיון הלאומי.

● לבסוף הקומוניזם סבור כי על כל הפעילות הפוליטית להישמר בידי המפלגה לבדה, ואילו הסוציאליזם הערבי סבור, כי על המהפכה והפעילות הפוליטית להיות במסגרת של איחוד לאומי.

נוכח השקפותיו אלה, הניתן להגדיר את הייכל כאנטי-שמאלני? שאלה זו זוכה למשנה חשיבות בשל יחסו הדו-ערכי אל חוגי השמאל במצרים. עוד לפני מלחמת ששת הימים, שיבץ הייכל משכילים קומוניסטים ואנשי שמאל אחדים, כגון לוטפי אל-ח'ולי, בתפקידים אחרי-איים בעיתונות. הללו שוחררו מכלאם ושובצו בעיתונות ובמנגנון-ההסברה בי-מצרים, לקראת ביקורו של חרושצ'וב במאי 1964 בקהיר. על מנת למצוא חן בעיני חרושצ'וב, נקט נאצר שורה של צעדים ובכללם — שחרור הקומוניסטים,

חקיקת חוקה זמנית ובחירת פרלמנט. כל הצעדים הללו נועדו להבליט את „אופיו הדמוקרטי“ של המשטר¹¹. אך הם לא שינו באורח מהותי את השקפותיו של הייכל, והוא נשאר אנטי-קומוניסט ביסודו. בדומה לנאצר היה אף הוא ריאליסט, וידע להעריך את השוני שחל במצבה של מצרים וביחסים הבין-לאומיים. כנאצר ראה בידירות עם מוסקבה אחד מגורמי-הכוח של מדיניות-החוץ המצרית, ובשום פנים ואופן לא ברית אידיאולוגית המבוססת על השקפות חב-רתיות זהות. משום כך התגלעו בינו לבין אנשי השמאל במצרים חילוקי-דעות, ובמועד מסוים אף התפתחה יריבות אישית בינו לבין עלי צברי.

הייכל אף הרחיק לכת בהערכתו, כי „אין זהות רעיונית“ בין מצרים לברית-המועצות, וטען כי קיים רק שיתוף-פעולה מדיני, המבוסס על אינטרס הדדי. במאמר שפרסם לאחר הדחתו של ניקיטה חרוש-צ'וב, ב-15 באוקטובר 1964, ואשר נועד להרגיע את דעת-הקהל בקהיר כי אין לצפות לשינוי ביחסים עם ברית-המועצות, טען הייכל, כי „מבחינה אידיאולוגית“ היתה זו מוסקבה שהתקרבה לקהיר — ולא להיפך¹².

באותו מאמר כתב: „ברית-המועצות לא גילתה את החיוניות של המהפכה המצרית מרצונה החופשי, אלא חיוניות זו נכפתה עליה. אין זה סוד, כי מוסקבה גילתה בתחילה יחס של פקפוק כלפי המהפכה המצרית והטיחה כלפיה האשמות שונות. היא ראתה בה צורה ללא תוכן, תנועה ללא מהפכה, תנועה פאשיסטית המנוגדת לאינטרסים של העם, ועל כן גם תנועה שאיננה מסוגלת לעמוד מול האימפריאליזם ליום וסופה להתפייס עמו. אולם הניסיון לימד את ברית-המועצות, כי המהפכה המצרית שונה ועל כן החלה מוסקבה להתקדם לקראת הכוח החדש שנוצר במזרח התיכון“.

אף-על-פי-כן היה הייכל מפוכח די הצורך להבין, כי השינויים בקרמלין מחייבים את מצרים לזהירות ביחסיה עם הגוש הסובייטי. זהירות זו הביאה להמשך עליית כוחם של חוגי השמאל במצרים ולהפסקת ההליכים המשפטיים נגדם.

על-פי מאמריו, מצדד הייכל בפעולה משטרית נגד השמאל רק בשני מקרים:

● אם ינסו הקומוניסטים לשוב ולהת-ארגן במפלגה פוליטית גלויה או חשאית;
● אם ינסו הקומוניסטים להתנקש בערכי הדת.

במקרה הראשון יהיה הדבר התנקשות בסמכות השלטון; במקרה האחר — יהא בכך משום ניסיון לערער את הסדר הציבורי, ועל כן יהא צורך לנקוט באמצעים משטריים כדי להבטיח את יציבות המשטר ואת סמכותו.

השקפה זו נשארה נחלתו של הייכל עד עצם היום הזה.

הוויכוח האידיאולוגי בצל התבוסה

התבוסה הכלל-ערבית במלחמת ששת הימים דחקה שוב מפניה את כל בעיות החוץ, והעמידה את בעיות הפנים במוקד ההתעניינות הציבורית. הגם שנאצר חזר בו מהתפטרותו, עדיין נשקפה סכנה למשטר והצלתו היתה העיקר. רבים במצרים הבינו, כי על מנת לשכך את התסיסה הפנימית, יש הכרח דחוף „לשחרר לח-צים“, על-ידי מתן חופש לביקורת. הייכל עצמו נתן ביטוי למגמה זו, כאשר החל בפרסום סידרת מאמרים על גורמי התבוסה. מאמרים אלה נועדו להסיר את האשמה מעל נאצר ולהטילה על כתפי הצבא. אך מאמרים אלה לא הצטמצמו בבחינה זו של הבעיה, אלא הצביעו על מגמות לתיקון פני החברה המצרית ול-ביעור חולשותיה.

כבסיס להערכותיו של הייכל שימש נאומו הפרוגרמטי של נאצר מיום 23 ביולי 1967, לרגל מלאות 15 שנה להפיכה. הייכל קבע¹³, כי ההפגנות שכפו על נאצר לבטל את התפטרותו ב-10 ביוני, היו בעצם „יפוי כוח לתמורה“ מדינית, צבאית וחברתית. את השיקום החברתי ניתן להשיג על-ידי תיקון הפגמים שהצטברו ב-15 שנות המשטר וזאת על-ידי „דמוקרטיה עממית מלאה“. הייכל קרא לשינוי מרחיק-לכת במוסדות „האיחוד הסוציאליסטי הערבי“ וקביעת נורמות ברורות ומוגדרות להתנהגות החברה, על-ידי הגבלת הבוז והמותרות, חיסול ה-פרוטקציוניזם, שוויון בקרבנות, וקביעת אמות-מידה אחידות לעשיית משפט. כן קרא הייכל למאמץ כן להגברת הייצור, על-ידי קביעת נורמות חדשות להערכת העבודה וטיבה. כדי להשיג יעדים אלה,

11. שמואל שגב, מלחמה ושלום במזרח התיכון, הוצאת טברסקי, ת"א.

12. אל-אהראם, מצרים, 29.10.64.

המליץ הייכל על מתן חופש רב יותר לעיתונות ולאוניברסיטאות, וכן על הענקת תכנים חדשים ל"מועצת המדינה", כדי שזו תגן על האזרח מפני שרירות השלטון. במאמר אחר¹⁴ קבע כי החזית הפנימית במצרים היא עתה היעד העיקרי של ישראל ולפיכך מתבקשת המסקנה — ביצור החזית הפנימית והרחבת הבסיס הציבורי של "האיחוד הסוציאליסטי הערבי". את זאת ניתן לדעתו להשיג על-ידי הנהגת מה שכינה בשם "דמוקרטיה של שיתוף".

בהתאם לעקרון הביקורת העצמית, מתח הייכל ביקורת על מוסדות "האיחוד הסוציאליסטי" שניסו להתחרות בממשלה ואף לעמוד מעליה — דבר שיצר כפילות בשלטון והביא לטשטוש האחריות¹⁵. ברם, כאשר מדבר הייכל על "דמוקרטיה של שיתוף", כלום מתכוון הוא לדמוקרטיזציה של החיים הציבוריים, עד כדי מתן רשות לפעילות מפלגתית עצמאית, גם מחוץ לכותלי "האיחוד הסוציאליסטי"? הייכל לא הותיר מקום לספק בנושא זה.

לדעתו יכולה הדמוקרטיה להיות מושגת לא רק על-ידי מתן חופש ביטוי לאופוזיציה המפלגתית, אלא גם באמצעות דו-שיח שקט במסגרת מפלגת-השלטון.

13. אל-אהראם, מצרים, 28.7.67.

14. שם, 11.8.67.

15. יש לזכור כי זו היתה ההכנה לסילוק עלי צברי ממזכירות "האיחוד הסוציאליסטי הערבי".

כל המנסה לעמוד על משמעות השקפותיו של הייכל, יגיע בהכרח למסקנה, כי ביסודו נשאר ליברל ונאמן לחינוך שקיבל בבית אביו. השקפתו כי הפרט הוא בסיס החברה ולא מכשיר בידה, אמונתו בקדושת הקניין, הטפתו לביטול הצנזורה על העיתונות, רעיונותיו בדבר החופש האקדמי, ומעל לכל — ההכרח להגן על הפרט מפני שרירות השלטון על-ידי "חקיקת המהפכה", כל אלה אינם מסימני ההיכר של רודנות.

השקפות אלה הן פרי חינוכו המערבי. הייכל, בניגוד לאביו, מיעט לכתוב בנושאים דתיים, ובכך נתן ביטוי לתמורה שחלה במצרים בהבנת מקורה של הלאומיות. עד למלחמת-העולם השנייה היתה מעין זהות בין לאומיות ואיסלאם. המהפכה הנאצרית הדגישה באזרח גובר והולך את החילוניות. שבירת "האחים המוסלמים" לא נעשתה רק במסגרת חיסולן של התנועות הפוליטיות, אלא הביאה להחשתו של תהליך החילוניות. הייכל נתן ביטוי לסוציאליזציה שעברה על הלאומיות הערבית והמצרית. אין הוא מתימר להיות סוציאליסט, אך נראה כי מאמין הוא שבאמצעותו ניתן יהיה לגבור על המסורת המוסלמית.

ברית זו בין הלאומיות לסוציאליזם תפסה את מקום הברית שבין הלאומיות והאיסלאם, וכיוון שכבר זכתה בתמיכת הנוער והמשכילים, היה הייכל לנושא דברה.

מובן, גם הייכל חזר ומשנן את סיסמאות הסוציאליזם ומטיף ל"מהפכה חברתית"; אך קיים ניגוד תהומי בין ראייתו את הסוציאליזם לבין הראיה המארקסיסטית-האורתודוקסית. יתר על כן ראייתו את הסוציאליזם וקשריו עם מוסקבה הם תוצאה של פרגמטיזם פוליטי, ולא פרי השקפה חברתית מגובשת.

לאחר מלחמת ששת הימים הטיף הייכל לדיווחי-אמת. עצם הגדרת האמת היא ליברלית. אך דווקא בנקודה זו לא נשאר נאמן להשקפותיו, והתפשר עם מצפנו על השבון נאמנותו למשטר. דברים אלה אמורים גם לאחר מותו של נאצר והייכל מוסיף לשדר את יורשיו בשם ששירת את נאצר לפניהם.

מתוך מחקר שהוכן במסגרת "מכון שילוח" שליד אוניברסיטת תל-אביב.

הטרור הערבי אז והיום (סוף מעמוד 15)

היריבים. היריב העומד מול ארגוני המחבלים אינו עוד שלטון אימפריאליסטי וצבא בריטי זר, כזה שלחם מול הכנופיות הערביות בשנות השלושים, אלא עם וצבא של בני הארץ, המושרשים במולדתם, מגינים עליה בחירוף-נפש. מכירים כל פינה בה וחורשים אותה ברגליהם. לא עוד "קסבה" עירונית שהיא "מחוז לתחום" לכוחות הביטחון, ולא עוד אזורים כפריים נידחים שיד השלטון והחוק אינה מגיעה לשם. לא עוד צבא זר חסר קשר נפשי לארץ שעליה הוא לוחם, היודע כי יכול הוא להפסיד את המערכה נגד הטרור בארץ רחוקה ממולדתו, בלי

שעמו וארצו יעמדו. כתוצאה מכך, בסכנת כיליון. אילוסטרציה ממשית לשוני מכריע זה באופי הכוחות היריבים. ניתן לראות בעובדה, כי הגם שהכנופיות הוכו שוק על ירך במערכה, השלטון הבריטי בשנות השלושים, מעצם היותו שלטון זר בארץ, ויתר לערבים וכתוצאה ממלחמתם העניק להם בשנת 1939 את "הספר הלבן" האנטי-ציוני. לעומת זאת הישוב היהודי, הקטן והדל, שנגדו הופנה עיקר המלחמה, לא נשבר. אדרבא, הוא יצא מן המערכה מחוזק ומחוסן, והמשיך ביתר שאת בבניין הארץ — ארצו שלו.